

100 שנה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה 1914-2014

כישלון בכל הרמות

היסטוריונים רבים קיבלו את גרסתו של צ'רצ'יל שלפיה הנחיתה בגליפולי הייתה מופת של תכנון אסטרטגי שנכשל בגלל מחדלים טקטיים של המפקדים בשטח. אבל האמת היא שהכישלון בגליפולי נבע בראש ובראשונה מהיעדר תכנון אסטרטגי

הגם שאין חולק כי לכשלים ברמת הזירה היה חלק נכבד במפלה, הרי ששורש הכישלון נעוץ בראש ובראשונה באי־קיומה כלל של תוכנית אסטרטגית ממשית ובסדרת החלטות שקיבלה המנהיגות המדינית והצבאית בלונדון על יסוד של משאלות לב, של אמונות חסרות בסיס ושל דעות קדומות - יותר מאשר על חשיבה ועל ניתוח רציונליים של נתונים

הלורד הראשון של האדמירליות (שר הימיה) והרוח החיה מאחורי המערכה, וינסטון צ'רצ'יל. הוא גרס כי התוכנית האסטרטגית שהגה הייתה מצוינת, וכי היו אלה דרגי הביצוע שכשלו. במילים אחרות: הוא התנער מאחריות לכישלון המערכה.² אולם התזה הזאת אינה עולה בקנה אחד עם העובדות ההיסטוריות.

מבוא

לאחר כישלונה המחפיר של מערכת הדרדנלים (הנקראת גם מערכת גליפולי) בשנים 1915-1916 - ולאורך השנים - שלטה בהיסטוריוגרפיה הגישה כי תוכנית המערכה הייתה תוכנית אסטרטגית טובה שנכשלה בגלל תכנון וביצוע כושלים ברמה המערכתית והטקטית.¹ את הגישה הזו הכתיב מי שהיה

תותח 240 מ"מ ארוך קנה על צוותו במבצר ארטוגורול, בכניסה הדרומית למצרי הדרדנלים, תחילת המאה ה-20 | ערב מערכת גליפולי הגנו על נתיב השיט 90 מרגמות ותותחים כבדים ו-50 תותחי שדה

פרופ' יגאל שפי
המכללה האקדמית תל-חי והתוכנית ללימודי
דיפלומטיה באוניברסיטת תל-אביב

לו היה הדבר תלוי בבריטים, הייתה האימפריה העות'מאנית נשארת ניטרלית במלחמה הגדולה, והמזרח התיכון היה נותר מחוץ למעגל הלחימה

שום ברית או הבנה סודיים עם מעצמה אירופאית כלשהי.

הראשונים להתעשת היו גרמנים, שמיד עם פרוץ המלחמה חזרו בהם מסירובם וכתרו ברית הגנה חשאית עם העות'מאנים. סיפור מנוסתן ביים התיכון וכניסתן של שתי אוניות המלחמה הגרמניות "גיבן" ו"ברסלאו" למימי הדרדנלים ב-10 באוגוסט 1914 המחיש את חוסר התיאום המוקדם. הופעתן בפתח המצר החסום הפתיעה את ההנהגה העות'מאנית, וחבריה - שרבים מהם כלל לא ידעו על ברית ההגנה שנחתמה זה עתה בין שתי האמפריות - נחלקו בדעתם האם להפר את הניטרליות ולאפשר לאוניות להיכנס למימיו הבטוחים של המצר או לדחות, כמתחייב מהאמנות הבין-לאומיות. שר המלחמה הפרו-גרמני, אנוור פאשא, פתר את ההתלבטות, ובמקום להמתין להכרעת הקבינט, העמיד את עמיתו בפני עובדה קיימת והורה על פתיחת פתח בחגורת המוקשים שחסמה את הכניסה למצרים ועל הכנסת האוניות.

חלופות לשבירת הקיפאון האסטרטגי

כאמור, ערב המלחמה לא שקלו הבריטים צעדים התקפיים נגד האימפריה העות'מאנית. אולם לאחר שפרצה המלחמה באירופה, וגברה הסבירות כי איסטנבול עלולה להצטרף למעצמות המרכז, אכן עלה מחדש בבריטניה בין ספטמבר לאוקטובר 1914 ההרהור בנוגע לפעולה אמפיבית נגדה כדי למנוע מתקפה עות'מאנית על תעלת סואץ.

בעיתות שגרה הייתה התעלה נתיב התחבורה העיקרי בין שני חלקי האימפריה הבריטית, ובמלחמה עלה ערכה עוד יותר, שכן היא שימשה עורק חיים חיוני שדרכו הורמו

האמורים ליצוק את המסד החלטות ולתכנן האסטרטגיים של המדינה.

ללא תיאום ותכנון מוקדמים

באחרונה הועלתה טענה נוספת, ולפיה עוד בטרם פרצה מלחמת העולם הראשונה שקלו הבריטים לתקוף את האימפריה העות'מאנית במתקפה מקדימה, וכי הגרמנים והעות'מאנים הגיעו להבנות סודיות ביניהם.³ אולם בטענה הזאת אין ממש. לו היה הדבר תלוי בבריטים, הייתה האימפריה העות'מאנית נשארת ניטרלית במלחמה הגדולה, והמזרח התיכון היה נותר מחוץ למעגל הלחימה.

בחודשים שחלפו בין תחילת המלחמה באירופה (אוגוסט 1914) להצטרפותה של איסטנבול למדינות המרכז (נובמבר) השתדלו הבריטים - ללא הצלחה יתרה - להימנע מכל פעולה העלולה להיחשב לפרובוקציה שתגרור את העות'מאנים למלחמה, ובוודאי שלא שקלו ברצינות לתקוף אותם בהתקפה מקדימה.

יתר על כן, כבר במשבר טאבה ב-1906, שבו חיפשו הבריטים חוף עות'מאני מתאים להנחית בו כוח משלוח אמפיבי כדי להרתיע את הסולטאן מלתקוף את מצרים, הגיעו כל הסמכויות הביטחוניות בלונדון למסקנה כי מצרי הדרדנלים, שבתחילה נחשבו יעד קורץ, הם בבחינת אגוז קשה מדי לפיצוח, ופעולה נגדם מועדת לכישלון ולאובדן יוקרה. לכן נבחרו מפרץ חיפה בעדיפות ראשונה וחופי צפון סוריה בעדיפות שנייה יעד להתקפה אמפיבית פוטנציאלית. בפועל משבר טאבה שכך, ותוכניות הפלישה - שלקראתן גם נעשה מאמץ איסופי מודיעיני בצפון הארץ - נדחקו לקרן זוית.

הבריטים לא השכילו להבין ערב המלחמה שהעות'מאנים מחפשים נואשות בעלת ברית מקרב המעצמות שברית הגנה עימה תבטיח את המשך קיומה של האימפריה שלהם בכל מלחמה אירופאית. כאשר אישים בכירים בוועד לאחדות ולקדמה, המפלגה השלטת באיסטנבול, פנו למנהיגי בריטניה בהצעה לכרות ברית עימם - הם נדחו. הבריטים לא היו היחידים שדחו את החיזורים של העות'מאנים: גם הצרפתים, הרוסים ואפילו הגרמנים דחו פניות דומות, כך שעם פרוץ המלחמה לא היו לשער העליון (כינויו של הממשל העות'מאני)

תגבורות ואספקה מהדומיניונים ומהמושבות לאיים הבריטיים ולחזית בצרפת. לפיכך היעד הקרקעי שנידון היה שוב בחוף הים התיכון - מפרץ חיפה או מפרץ אלכסנדריה שבצפון סוריה - שכן משם היה קל יחסית לנתק את צירי התנועה העיקריים, בראש ובראשונה את מסילת הרכבת, מסוריה ומארץ ישראל דרומה לעבר סיני והגבול המצרי.

אולם הרעיונות האלה בנוגע לפעולה אמפיבית לא חרגו מעבר להרהורים וירדו במהירות מסדר היום, לאחר שמבדיקה ראשונית עלה הצורך להקצות סדר כוחות ומשאבים צבאיים וימיים ניכרים למימושם. את אלה לא ניתן היה להבטיח מחמת הצורך בהשקעת כל המשאבים הזמינים בחזיתות העיקריות: החזית המערבית והאוקיינוס האטלנטי. כמו כן העריך הפיקוד הבריטי באותה העת - בדעיכת בצדק - כי יוכל להתמודד בהצלחה באמצעות אסטרטגיה הגנתית נגד כל מאמץ התקפה עות'מאני לעבר תעלת סואץ מכיוון סיני (ניסיון עות'מאני כזה אכן נכשל בפברואר 1915).

הבקעת מצרי הדרדנלים לא עלתה כלל על הפרק באותה העת, וגם לאחר שהאימפריה העות'מאנית כבר הצטרפה למלחמה, ושר הימייה צ'רצ'יל העלה בסוף דצמבר 1914 רעיון לתקוף ימית בגזרת הדרדנלים, לא היה לרעיון כל הד והמשך.

אלא שבין אוקטובר לדצמבר 1914 השתנה המצב האסטרטגי: מלחמת התנועה והתמרון, שלפי תוכניות המלחמה של המעצמות אמורה הייתה להביא להכרעה מהירה בחזיתות המערב והמזרח, השתבשה כליל וקפאה. בחזית המערבית הסתיים "המרוץ אל הים" בהתייצבות קווי חפירות מהתעלה האנגלית ועד לגבול השוויצרי.

עם התייצבות קו החזית היה ברור שמעצמות אירופה עומדות בפני מלחמת התשה רבת ימים ונפגעים שמחירה האנושי והכלכלי עתיד להיות עצום. על הרקע הזה תרו מקבלי החלטות בלונדון אחר חלופות טריטוריאליזם שיאפשרו לפתח יוזמות התקפיות ברמה האסטרטגית בזירות חדשות ולממש מחדש את יכולת התמרון האבודה. הם קיוו כי בכך תתאפשר הכרעה מהירה של האויב העיקרי, גרמניה, או לכל הפחות היא תיאלץ להסכים לסיום המלחמה בתנאים ובהסדרים שיציבו אויבותיה.

הלוחצים הגדולים להסטת המאמץ לזירה

וינסטון צ'רצ'יל (שני מימין) בחזית המערבית בצרפת במלחמת העולם הראשונה | צ'רצ'יל הפעלתן והשש אלי מלחמה דחף להרחבת ממדי הפעולה מהפגנת כוח למסע מלחמה ימי של ממש לעבר איסטנבול

אחרת היו צ'רצ'יל ושר האוצר (ולימים ראש הממשלה) דיוויד לויד ג'ורג'. תזכירי השניים הוגשו למועצת המלחמה, שהוקמה בבריטניה עם פרוץ המלחמה והייתה מעין קבינט מצומצם שנועד לייעל את תהליך קבלת ההחלטות. התזכירים הוגשו כנראה ללא תיאום בין כותביהם ב־31 בדצמבר 1914 ומוכרים בשם "תזכירי חג המולד". קריאתם פותחת צוהר להכרת דרך חשיבתם של השניים.

צ'רצ'יל, כיאה למי שהיה אחראי מיניסטריאלית לצי הגדול בעולם וששאף לשקם את תדמיתו שנפגעה לאחר שדיוויזיית נחתים טרייה ששלח לעצור את הגרמנים לפני אנטוורפן הובסה, הציג לעקוף את כל החזית המערבית על ידי הנחתה מהים של כוח חזק באי בורקום בסמוך לגבול הולנד-גרמניה בים הצפוני ובפתח הים הבלטי ולהופכו לקרש קפיצה לצבא שיתקדם משם דרומה לעבר המרכז השלטוני בברלין. כמו כן הציג לשתף את צבא רוסיה במהלך האסטרטגי ובכך להעצים את הכוח הפולש ולאיים על בירת גרמניה גם ממזרח. הוא העריך כי צעד כזה יגרום לצבא גרמניה להסיג חלק נכבד מכוחותיו מצרפת ומבלגיה כדי להתמודד עם האיום החדש וכי יש בו פוטנציאל לאפשר לצבאות צרפת ובריטניה בחזית המערבית להבקיע את הקו הגרמני המוחלש ולחזור למלחמת התמרון ולהכרעה המקווה.

לוד ג'ורג', לעומתו, הפנה את המבט לעבר הים התיכון. הוא טען כי אזור הבלקן, באגף הדרום-מזרחי של מעצמות המרכז, מוגן פחות מאשר קו הביצורים של החזית המערבית. לכן כוח משלוח אמפיבי בריטי-צרפתי-יווני חזק, שיפתח חזית חדשה במרחב הים האגאי - בין אם דרך הדרדנלים ובין אם בגזרת סלוניקי - יסכן את צבא אוסטרו-הונגריה, בעלת בריתה של גרמניה, ויחייב את הגרמנים לשלוח כוחות תגבור ניכרים לאגף החדש כדי למנוע את התמוטטות בעלי בריתם החלשים. מהלך כזה, הדגיש לויד ג'ורג', יאלץ את הגרמנים להאריך את חזיתם במאות קילומטרים, יחליש את עוצמתם בחזית המערבית ויעמיד אותם בפני הדילמה: להסתכן בהבקעת החזית המערבית - מה שיגרום לתבוסתם - או לבקש לסיים את המלחמה בהסכם. חלופה נוספת שהציע לויד ג'ורג' כוונה נגד האימפריה העות'מאנית לבדה: לפלוש אמפיבית לחוף סוריה.

שתי ההצעות עוררו את התנגדותם של ראשי

הרוסים ביקשו מהבריטים לפתוח במתקפה נגד האימפריה העות'מאנית, כדי שזו תיאלץ להסיט כוחות מחזית הקווקז - מה שיקל על צבא רוסיה שם

המערכת הצבאית, ובראשם שר המלחמה, לורד הורציו קיצ'נר, ושל ראשי האדמירליות (שכבר היו מצויים בעימות מתמשך עם השר הפוליטי הממונה עליהם). בעיניהם, כל זירה שאינה החזית המערבית ביבשה או אינה קשורה לאבטחת האיים הבריטיים בים, הייתה משנית. הם חששו כי הקצאת כוחות יבשה וצי למימוש המבצעים האמפיביים המוצעים תחליש את החזיתות העיקריות ותקשה על זרועות היבשה והים למלא את משימתן הראשית.

לובשי המדים נתנו את הטון, והצעתו של צ'רצ'יל נדחתה. מועצת המלחמה עמדה לדחות גם את הצעתו של לויד ג'ורג' לפתוח חזית בים התיכון, אך ב־1 בינואר 1915 הגיעה ללונדון קריאת עזרה מסנט פטרסבורג. הרוסים ביקשו מהבריטים לפתוח במתקפה נגד האימפריה העות'מאנית, כדי שזו תיאלץ להסיט כוחות מחזית הקווקז - מה שיקל על צבא רוסיה שם. המסר הכיל איום לא מרומו: אם הבריטים

לא ייענו, ייאלצו הרוסים לתגבר את צבאם בקווקז על חשבון החזית המזרחית (כפי שכונתה במערב החזית הרוסית נגד הגרמנים והאוסטרו-הונגרים במערב רוסיה ובדרום-מערבה) ויקלו בכך על הגרמנים להעביר משם גייסות לחזית המערבית מול בריטניה וצרפת. בעיניה של ממשלת בריטניה, מצב כזה, שעלול היה אף להוביל לפרישת רוסיה מהמלחמה, היה בלתי נסבל. מבחינתה, האינטרס הבריטי-צרפתי העליון היה להבטיח את המשך השתתפותו של "הדוב הרוסי" לצידם במלחמה. זו הייתה הסיבה, למשל, שמגעי השלום החשאיים בין בריטניה לאימפריה העות'מאנית בשלהי 1914 ובתחילת 1915 לא צלחו: הנציגים הבריטים לא יכלו להתחייב לדרישת העות'מאנים כי איסטנבול וסביבתה יישארו בידיהם. זאת מאחר שהדבר סתר דרישה של הרוסים כי במקרה של ניצחון במלחמה הם יקבלו לידיהם את השליטה על הבירה העות'מאנית ועל מצרי הבוספורוס והדרדנלים החיוניים לנתיבי השיט שלהם למים הפתוחים בדרום. כל שיקול בריטי הוכפף אפוא לאינטרס האסטרטגי העליון של השארת רוסיה במלחמה.

האירוניה ההיסטורית היא כי בעת שהפנייה של

ספורים קודם לכן (נסיגה מפריז המאווימת לבורדו והמשך ניהול המלחמה משם)? האם כניעתה של האימפריה העות'מאנית תשנה מהותית את מצבה של החזית המערבית, שהקיפאון בה הצית, כזכור, את החיפוש אחר חלופה אסטרטגית?

מקבלי ההחלטות גם התעלמו כליל ממחירו של כישלון אפשרי. חרף העובדה שרק שמונה שנים קודם לכן, בנסיבות מדיניות וצבאיות טובות לאין שיעור, נדחה רעיון מבצעי זהה בנימוק שכישלונו יסב נזק בלתי נסבל ליוקרה של בריטניה במזרח, נעלמה הדחייה הזאת מהזיכרון ההיסטורי של מקבלי ההחלטות הבריטים. תחת זאת הם הפליגו בדיוניהם ליום שלאחר כניעת הממשלה העות'מאנית, שבעיניהם כבר הייתה מונחת בכיסם. הדיון המכריע שנערך במועצת המלחמה ב-3 במרס, שבועיים לפני ניסיון ההבקעה הימי, הוא דוגמה לשיח של בני דור שטרם השתחררו מהתפיסות של מדיניות ספינות התותחים של המאה ה-19. כך, למשל, הוקדש הדיון - בין היתר - לשאלה מה יהיה גורלו של הצבא העות'מאני הגדול לאחר כניעתו. בין ההצעות שנידונו ברצינות בגוף הבכיר ביותר לגיבוש האסטרטגיה המלחמתית של בריטניה הייתה הצעתו של צ'רצ'יל להפוך את החיילים התורכים לשכירי חרב ולהטילם למערכה נגד עמיתיהם לשעבר.

"באמצעות אוניות בלבד"

המלחמה במזרח התיכון נפתחה בהערכת חסר מהותית של הבריטים את כשירותו המבצעית, האנושית והתשתיתית של הצבא העות'מאני ואת מוכנותו למלחמה. היו סיבות רבות - חלקן מוצדקות וחלקן מופרכות - להערכת החסר הזאת. מפאת קוצר היריעה הן לא יידונו כאן, אולם בכל מקרה תוצאתה של הערכת החסר הזאת ברורה: היא גרמה לכך שבקרב מקבלי ההחלטות בבריטניה התפתח זלזול עמוק בצבא העות'מאני, בכוח עמידתו אל מול הצי והצבא הבריטיים וביכולתו להגן על מצרי הדרדנלים והבוספורוס. זלזול זה, שלווה בתחושת התנשאות וגבהות לב - שעד מהרה התברר כי לא היה להן מקום - היה משקל מכריע בנכונות הדרג האסטרטגי הבכיר בבריטניה להיסחף להרפתקה הימית-הצבאית במזרח הים התיכון.

המלחמה במזרח התיכון נפתחה בהערכת חסר מהותית של הבריטים את כשירותו המבצעית, האנושית והתשתיתית של הצבא העות'מאני ואת מוכנותו למלחמה

הלכה התוכנית ושינתה ייעוד ועוצמה בלי שמועצת המלחמה, הקבינט או הממשלה נתנו על כך את דעתם או קיבלו החלטה מפורשת חדשה. הם נסחפו באופטימיות ששידרו צ'רצ'יל וליד ג'ורג' וקיבלו את ההמלצות שהביא צ'רצ'יל, שמפעם לפעם הרחיבו את ממדי הפעולה והפכו מהפגנת כוח גרידא למתקפת הבקעה מלאה.

קריאת הפרוטוקולים מהשיבות של מועצת המלחמה בחודשיים שקדמו לניסיון ההבקעה הימית של המצרים ב-18 במרס 1915 מותירה את הרושם שמקבלי ההחלטות ברמה הלאומית חיו במציאות מקבילה: בקלות דעת, בתחושת אופוריה ועל בסיס משאלות לב ומידע חלקי ושגוי הם פיתחו יומרות מרקיעות שחקים וחסרות יסוד. גם אם היה מי שמדי פעם העלה חשש או תמיהה בנוגע לנקודה מסוימת, הוא נענה בתשובה מבטלת ואופטימית שהסירה את התהייה מסדר היום. אולם לא היה ולו אחד שתהה בישיבות האם יציב ההיגיון המסדר הניצב מאחורי המבצע והאם תקפה סדרת הנחות היסוד שעמדו בבסיס תיאוריית השלבים של הכיוון החדש, שהסיט את הפעולה מהפגנת כוח למתקפה ממשית. שישה שלבים כללה התיאוריה הזאת: הבקעת המצרים, איום על איסטנבול, כניעת איסטנבול, כניעת האימפריה העות'מאנית, הארכת קו החזית הגרמני ולבסוף פגיעה קשה ברצון של הגרמנים להמשיך במלחמה. גם השאלות שבעזרתן ניתן היה לברר אם הצלחתו של שלב אחד מבטיחה את הצלחת השלב הבא כלל לא עלו על סדר היום. למשל: האם בכוח הצי לבדו לגבור על אש סוללות התותחים הנייחות והניידות הפרוסות לאורך המצר שאורכו 61 ק"מ, ורוחבו במקום הרחב ביותר 7 ק"מ בלבד, ולהבקיע בעד חגורות המוקשים הצפופות שחסמו את המצר? האם עצם הגעת הצי אל מול חופי איסטנבול תגרום לנפילתה? האם נפילת איסטנבול תביא לכניעת הממשלה העות'מאנית, או שזו תיסוג ותמשיך את המלחמה ממקום אחר, בדומה למה שעשתה ממשלת צרפת אך חודשים

הרוסים הגיעה ללונדון, היא כבר הפכה לבלתי רלוונטית. עד סוף 1914 הצליחו הרוסים לא רק לבלום את ההתקפה העות'מאנית בקווקז, אלא אף לפתוח במתקפת-נגד שהסתיימה בתבוסה מוחלטת של הארמיה השלישית העות'מאנית ובאובדן חצי מ-100 אלף חייליה. אלא שכל זה לא היה ידוע לממשלת בריטניה באותה העת. לכן כדי להיענות לפניית הרוסים ובה בעת לשמור על עקרון החיסכון בכוח הוחלט בלונדון בתחילת 1915 לקיים הפגנת כוח ימית בדרדנלים ובמקביל להפיץ שמועות כי בכוננת הבריטים להשתלט על הבירה איסטנבול. זה היה הרקע להחלטה ההיסטורית לפעול באופן מוגבל בחזית הדרדנלים, ולא היה לה כל קשר לאיום ההתקפה על מצרים.

באותו השלב - ובשונה מהנרטיב ההיסטורי המסורתי - טרם עלתה על הפרק הבקעת מחץ ימית של מצרי הדרדנלים, קל וחומר נחיתה אמפיבית בחופי המצרים. אך גם בהקשר של הפגנת הכוח המוגבלת לא טרחו חברי מועצת המלחמה להתעמק בדרך הוצאתה לפועל ובאופן שבו תגשים את מטרתה ולא דנו בשאלות ה"טפלות" כמו: האם יהיו לה יעדים טריטוריאליים? האם היא תכלול תמרון ואש ימיים בלבד או שגם פעילות קרבית יבשתית, כמו פשיטות על סוללות תותחים? השאלות האלה הושארו לשיקול הדעת של האדמירלות ושל משרד המלחמה.

צ'רצ'יל הפעלתו והשש אלי מלחמה דחף להרחבת ממדי הפעולה מהפגנת כוח למסע מלחמה ימי של ממש לעבר איסטנבול. האדמירלות התנגדה לכך, אך צ'רצ'יל עקף את ראשיה, עמד בקשר ישיר עם מפקד השייטת הבריטית בים התיכון, אדמירל סקוויל-קארדן, ויחד הם הגו תוכנית התקפית שנועדה להבקיע את מצרי הדרדנלים והבוספורוס. כל זאת בלי לשתף את מועצת המלחמה.

האדמירלים, ובראשם הלורד הימי הראשון (מפקד חיל הים), לורד "ג'קי" פישר התשוש שהוחזר מגמלאות בגיל 74, התנגדו למהלך, אך לא עמדו בפרץ. הגם שהביאו את כל הנימוקים ההגיוניים לדחיית ההרפתקה, הם קיבלו את הדין, ואת ביקורתם שמרו בין כותלי האדמירלות. גם קיצ'נר והמטה הכללי לא ששו להשתתף בהרפתקה וסירבו להתחייב להקצות לה מראש יחידות צבא.

כך, בלי משים ובתהליך מתגלגל לא מתוכנן,

עד באחרונה שלט בהיסטוריוגרפיה ובזיכרון הציבורי נרטיב שלפיו התוכנית האסטרטגית יוצאת הדופן נידונה לכישלון רק בשל כשלים מבצעיים בשטח ובשל רפיסות המפקדים המקומיים. כך, למשל, התקבלה ללא עוררין כמעט הגרסה שלפיה, לאחר שהצי המשולב הבריטי-צרפתי כשל במשימתו לפרוץ את המצרים ב-18 במרס 1915 ושילם על כך באובדן של שלוש אוניות ובהיפגעותן של שלוש אוניות נוספות, היה עליו לחדש ביתר שאת את מאמץ ההבקעה הימי כבר למחרת, שכן המגינים כילו את תחמושתם הארטילרית, ולא היה בכוחם לעצור מאמץ מחודש של אוניות המלחמה. את זה למדו הבריטים מפענוח תשדורות גרמניות בין איסטנבול לברלין, והמידע הקריטי הזה דווח במועד לידיעת המפקדים בשטח ולווה במברקי דרבון של האדמירליות לחדש במהירות את המתקפה. לפי אותה הגרסה, רק פסימיות וחוסר נחישות של המפקד הימי העליון החדש בגזרה, תת-אדמירל ג'ון דה רובק (קודמו התמוטט נפשית ערב הפעולה הימית), מנעו את חידוש ההסתערות הימית. כתוצאה מכך לא היה מנוס אלא להרחיב את המערכה לגזרתה היבשתית בחצי האי גליפולי - מה שהכשיל את המהלך האסטרטגי שעמד בפני הצלחה.

רק בשנים האחרונות הוכח שאין שום בסיס לטענה הזאת שלפיה רק בגלל רפיסות הפיקוד החמיצו בעלות הברית ניצחון באמצעות האסטרטגיה הזאת שכונתה "באמצעות אוניות בלבד" (by ships alone). שורשי של המיתוס הזה בתיאוריו המוטים במכוון של צ'רצ'יל את המערכה, שנועדו להרחיק ממנו את אש הביקורת על היותו ארכיטקט הכישלון. המיתוס הזה שרד שנים רבות שכן היסטוריונים התייחסו במשך זמן רב לתיאוריו של צ'רצ'יל כאל "דברי אלוהים חיים".

אולם מהארכיונים העות'מאניים עולה כי ללא תגבור משמעותי של הצי הבריטי-צרפתי היו לו סיכויים קטנים מאוד להתגבר על מערכת האש והמכשולים שהגנה על מצרי הדרדנלים והבוספורוס. נראה כי המברקים שנשלחו לגרמניה, ושהם דווח על "מחסור בתחמושת" (ושעליהם, כאמור, ביסס צ'רצ'יל את טענותיו) היו לא יותר מאשר מברקי שכנוע שנועדו להחיש הספקת תחמושת מגרמניה, ולא היה

משימה בלתי אפשרית | גם לו היה הצי התוקף מצליח להתקדם לאורך חלקו הדרומי של הנהיב הימי הצר והארוך בלי לאבד יותר מדי מספינותיו לאש הארטילרית, הרי שהיה נבלם כבר לאחר 25 ק"מ מפתח הדרדנלים, מול צוואר בקבוק צר שרוחבו לא עלה על 1,600 מטרים ושנחסם באמצעות 400 מוקשים ימיים ב-11 חגורות מוקשים צפופות, מוגנות באמצעות סוללות ארטילריה ניירות ומבוצרות היטב, באמצעות סוללות ניידות ובאמצעות שפע של זרקורים. כל האמצעים האלה כמעט שלא באו עד אז לידי ביטוי בלחימה הרחוקה

לחימה ארוכים. ספק אם הצי הבריטי-צרפתי היה מסוגל להתמיד בלחימה כזאת במשך זמן רב כל כך.

אך גם לו היה הצי התוקף מצליח להתקדם לאורך חלקו הדרומי של הנהיב הימי הצר והארוך בלי לאבד יותר מדי מספינותיו לאש הארטילרית, הרי שהיה נבלם כבר לאחר 25 ק"מ מפתח הדרדנלים, מול צוואר בקבוק צר שרוחבו לא עלה על 1,600 מטרים ושנחסם באמצעות 400 מוקשים ימיים ב-11 חגורות מוקשים צפופות, מוגנות באמצעות סוללות ארטילריה ניירות ומבוצרות היטב, באמצעות סוללות ניידות ובאמצעות שפע של זרקורים. כל האמצעים האלה כמעט שלא באו עד אז לידי ביטוי בלחימה הרחוקה.

רק בשנים האחרונות הוכח שאין שום בסיס לטענה שלפיה רק בגלל רפיסות הפיקוד החמיצו בעלות הברית ניצחון באמצעות האסטרטגיה שכונתה "באמצעות אוניות בלבד"

להם כל קשר למצב האמיתי בשטח. בפועל ירו המגינים התורכים רק כ-25% מתוך כ-4,000 פגזי הארטילריה שעמדו לרשות הסוללות הכבדות ארוכות הטווח ורק כ-10% מכ-24 אלף הפגזים מכל הסוגים שאוחסנו בגזרת ההגנה הימית של הדרדנלים. התחמושת שנותרה זמינה לשימוש מיידי איפשרה אפוא לתותחנים של הצבא העות'מאני להמשיך לירות באופן יעיל על אוניות האויב במשך ימי

לשולות המוקשים המאולתרות והמאוישות בצוותים אזרחיים היה סיכוי קלוש בלבד להתגבר על המכשול בלוח זמנים סביר. הראיה לכך היא שהן כשלו כבר בשלב הראשון למלא את משימתן בהימצאן תחת אש. כוח שלייה מקצועי עשוי היה אולי לשנות את התמונה, אך באותה העת הוא היה מצוי הרחק משם, בבריטניה.

כמו כן יש להביא בחשבון כי בעוד הצי ממתין לפינוי המוקשים, התכוונו העות'מאנים לתגבר את מערכיהם בשתי גדות המצרים, לחסום באש את דרך הנסיגה ולחדש את מטווח הברווזים באוניות של בעלות הברית.

כך או כך, גם אם ההיגיון האסטרטגי שעמד מאחורי פתיחת המערכה היה אולי נכון, הרי אופן תרגומו לתוכנית חיסל מראש כל סיכוי לממשו. במילים אחרות: לרשות הבריטים לא עמדה תוכנית אסטרטגית טובה, אלא לכל היותר היה להם רעיון אסטרטגי מקורי שהוצא לפועל בפזיזות באמצעות אימוץ חפוז של אסטרטגיית "באמצעות אוניות בלבד", ללא תוכנית סדורה וברורה, ובלי שנעשה בירור ממשי של שאלות יסוד. במקום לעשות עבודת מטה מקצועית נשענו המתכננים הבריטים על משאלות לב ועל הבנות עמומות והרכינו ראש בפני הפוליטיקאים שדחפו למימוש הרעיונות שלהם.

לרשות הבריטים לא עמדה תוכנית אסטרטגית טובה, אלא לכל היותר היה להם רעיון אסטרטגי מקורי שהוצא לפועל בפזיזות באמצעות אימוץ חפוז של אסטרטגיית "באמצעות אוניות בלבד", ללא תוכנית סדורה וברורה, ובלי שנעשה בירור ממשי של שאלות יסוד

מיהו מנהל המערכה ומהו המאמץ העיקרי?

לאחר כישלוננו של ניסיון ההבקעה ב־18 במרס 1915 לחצה לונדון לחדשו, אך תת־אדמירל ג'ון דה רובק, שחש כי אין בכוחו של הצי למלא את המשימה, התחמק מלבצע. אף כי לאחר מעשה הטיחו בו שנדבק במורך הלב של קודמו, הרי ניתן בדיעבד להעריך כי כל ניסיון הבקעה נוסף היה מסתיים באבדות כבדות בספינות ובאנשים בלי להשיג את המשימה. מכל מקום,

היסוסי הצי שמו קץ לאופציה הימית, והכדור עבר לידי הצבא. זה הצטווה לנחות בחצי האי גליפולי ולכבוש שטחים שיאפשרו לו לשתק את אש האויב ולהבטיח את מעבר הצי ללא חשש. חודש לאחר מכן, ב־25 באפריל 1915, יצאה הנחיתה אל הפועל.

תקצר היריעה למנות את כל מעשי האינולת והמחדלים שליוו את ניהולם הכושל של המערכה הקרקעית, ואין חולק על אחריותם לכישלון - במעשה ובמחדל - של רבים מהמפקדים הבכירים בזירה, ובראשם המפקד העליון עצמו, גנרל סר איאן המילטון. אלא שגם במישור הטקטי אין מקבלי ההחלטות בדרג האסטרטגי יכולים לרחוץ בניקיון כפיהם. אחרי הכול היה זה קיצ'נר - בהסכמת עמיתיו בוועדת המלחמה - שבחר בהמילטון למפקד כוח המשלוח, אף שמגבלותיו היו ידועות מראש, ובהן חוסר נחישותו.

המילטון אומנם ביקש שמפקדי הקורפוסים שלו יהיו קצינים צעירים שהוכיחו את כושרם הפיקודי והקרבי במלחמת הבורים ובקרבות החזית המערבית, אולם הוא לא הצליח להתגבר על שיטת הבכירות במינוי מפקדים. השיטה הקלוקלת הזאת - פרי מורשת התקופה הוויקטוריאנית והאדוארדית - הייתה עדיין מושרשת עמוק מדי בממסד הצבאי הבריטי, ולא ניתן היה לעקוף אותה. הוא לא עמד על דעתו וקיבל בסופו של דבר את המינויים שהכתיב לו המטה הכללי. התוצאה: למפקדי הקורפוסים הבריטיים מונו גנרלים תמהונים שתפקודם הלקוי לא היה בבחינת סוד. (מינוי מפקד מוכשר לקורפוס האוסטרלי-ניו־זילנדי היה היוצא מהכלל).

ניתן אולי להסביר את מינויו ערב הפלישה של מיג'ור־ג'נרל סר אילמאר הנטר־ווסטון למפקד הקורפוס הבריטי בזלזול המוחלט בכושרו של הצבא העות'מאני, אך לא את מינויו המאוחר יותר של לוטננט־ג'נרל סר פרדריק סטופפורד למפקד הקורפוס שנחת במפרץ סובלה, שנחשב - כפי שציין ג'ון - לאחד הגנרלים הכושלים ביותר של המלחמה כולה. כך גם תמונה התמהמהותה של לונדון בהחלפת המילטון למרות העדויות הרבות שהגיעו אליה במהלך חודשי הלחימה על תפקודו הלקוי ועל אובדן האמון בו בכל רמות הפיקוד בגליפולי.

יתר על כן, לאחר שמשרד המלחמה מיאן בתחילה לוותר על עוצבות לוחמות מנוסות

מהחזית המערבית לטובת מבצע במזרח הים התיכון, הוא נאלץ בהמשך לקושש במהירות יחידות זמינות, רובן חסרות ניסיון קרבי, בוודאי ניסיון בפעולה אמפיבית, שהשתייכו לארבע מדינות שונות: בריטניה, אוסטרליה, ניו־זילנד וצרפת. בכל חיל המשלוח, שבשלב הנחיתה מנה חמש דיוויזיות, רק אחת - דיוויזיה 29 הבריטית - הייתה סדירה, אולם גם היא הייתה עוצבה חדשה שהוקמה לאחר פרוץ המלחמה מיחידות חיל מצב שונות. לחייליה היה מעט מאוד ניסיון קרבי, והיא עצמה לא השתתפה קודם לכן במלחמה.

עד כמה כשל הדרג האסטרטגי בהגדרת מטרתו של מבצע הנחיתה הקרקעי ניתן ללמוד מפקודות המבצע הסותרות שקיבלו הצי מזה וצבא היבשה מזה. על פי פקודת המבצע של חיל המשלוח (צבא היבשה), משימתו הייתה "לסייע לצי להבקיע את הדרדנלים" באמצעות השתלטות על שטחים שולטים בחצי האי ושיתוק אש התותחים, דהיינו לאפשר לצי - גורם המערכה העיקרי - לחזור ולפלס את דרכו במימי המצר כבר בשלבים הראשונים של המבצע היבשתי, ללא תלות בכיבושו הפיזי של כל חצי האי. לעומת זאת, הצי הבין את המשימה הפוך לחלוטין. מבחינתו, הוטל עליו רק לסייע לצבא בתובלה ובאש לכבוש את חצי האי ולאחר מכן להשיט את הגייסות הקרקעיים במשט תובלתי בדרכם לאיסטנבול. כתוצאה מכך הצי כלל לא עשה הכנות לנצל את המהלך הקרקעי ובחסותו לנסות לפרוץ דרך המצרים.

כידוע, הפלישה הקרקעית הכושלת לא הצליחה בכל חודשי הלחימה הארוכים להשיג אפילו את יעדי היום הראשון: שטחים שנחשבו שולטים על גדות המצרים בכל אחת משתי גזרות הלחימה.

למרות האמור לעיל, ראוי לציין כי תוכניתו של המילטון לנחיתה ב־25 באפריל 1915 הייתה מופת לתכנון מערכתי. בהקצותו כוחות למאמצי הסחה והונאה בשני אגפי הזירה ובפצלו את כוחו העיקרי לשתי גזרות נחיתה ולכמה חופים נפרדים בגזרת הלס הדרומית, השכיל המפקד הבריטי להעמיד את גנרל אוטו לימאן פון סאנדרס, המפקד הגרמני של ארמיה 5 העות'מאנית במרחב הדרדנלים, על קרני הדילמה היכן יהיה המאמץ העיקרי של בעלות הברית. המהלך הזה חייב את המגינים

לפרוס את כוחם הקטן לאורך כל הגזרה וכך להקל על השלב הראשון והמסובך ביותר של הנחיתה ושל ההיאחזות בראשי החוף.

אלא שהתוכנית כולה סוכלה בגלל השילוב שבין העוצמה העות'מאנית (פיקוד מערכתי וטקטי מוכוון משימה, התאוששות ואלתור מהירים, יוזמת מפקדים, נחישות ויכולת קרבית טובה בכל הרמות) לבין החולשה הבריטית (שגיאות טקטיות, רפיסות ופסיביות של המפקדים, תיאום לקוי והיצמדות המפקדים הבכירים לדפוסי פיקוד מיושנים).

גם את כישלון הנחיתה במפרץ סובלה, באוגוסט, לא ניתן להסביר רק באישיותו ובכישלונו הטקטי של מפקד הכוח הנוחת, לוטננט-גנרל פרדריק סטופפורד, אלא, שוב, במחדל מערכתי שבו מפקדי הכוחות בשתי הגזרות החשובות של המבצע הבינו בהיפוך גמור זה מזה את משימותיהם. בפקודת המבצע של מפקדת חיל המשלוח נאמר כי המשימה העיקרית מוטלת על הקורפוס האוסטרלי-ניו-זילנדי (בפיקודו של גנרל ויליאם בירדוד): לפעול מגזרת אנזאק ולכבוש את רכס סארי בייר השולט על המצרים. משימתו של קורפוס 9 שהנוחת במפרץ סובלה (בפיקוד סטופפורד) הייתה לשמש מאמץ תומך, לאבטח את אגפו השמאלי (הצפון-מערבי) של קורפוס אנזאק ולסייע לו במתקפה. מסיבות שלא הובהרו הבין סטופפורד כי המשימה העיקרית במבצע מוטלת עליו בעצם הנחיתה וההתבססות במפרץ סובלה, ואילו על קורפוס אנזאק לסייע לו באגף הימני. אף שהסתירה בהבנת המשימה התחווה להמילטון ולקציני מטהו ערב הנחיתה, הם נשארו פסיביים ולא עשו דבר כדי להבהיר את הערפול וליצור לכידות מערכתית. לכן אין להתפלא שלאחר הצלחתה המזהירה של הנחיתה, שהפתיעה לחלוטין את העות'מאנים, לא עשה קורפוס 9 שום מאמץ להתקדם מזרחה באגף הרכס ולמשוך כוחות עות'מאניים מקו ההתקדמות של האוסטרלים ושל הניו-זילנדים - גם לאחר שקיבל קריאות סיוע מפורשות מקורפוס אנזאק שנתקל בהתקדמותו במעלה הרכס בהתנגדות קשה. תחת זאת התבססו הנוחתים בחוף בהמתנה לפקודות. יתר על כן, גם כאשר נוכחו קציני המטה של המילטון בחוסר המעש של סטופפורד ושל מפקדי הדיוויזיות שלו, הם לא

מערכת גליפולי היא דוגמה מצוינת לתוכנית אסטרטגית בלתי מגובשת די צורכה, שתכליתה הייתה בלתי ברורה, שנולדה בחטא העמימות והתפתחה באופן מתגלגל למבצע רחב ממדים בלי להביא בחשבון את המגבלות הקיימות ושבה משאלות הלב כפו את עצמן על ההיגיון האסטרטגי-המבצעי. כאשר לאלה נוספו הכשלים והמחדלים ברמה המערכתית והטקטית, התוצאה הייתה בלתי נמנעת: כישלון מהדהד

נתנו פקודות מתאימות, אלא הסתפקו במעין "עצות מיניסטרטגיות", ואף לא הקפידו על ביצוען. בנסיבות האלה נכשל המהלך באופן מוחלט ובמחיר גבוה של נפגעים, רובם מקורפוס אנזאק.

אי-החלטה שהיא מחדל אסטרטגי

כשהתחוויר גודל הכישלון במפרץ סובלה, הודח המילטון מתפקידו. המפקד העליון החדש, גנרל סר צ'ארלס מונרו, כמו גם מרבית מפקדי השדה מזה ומקבלי ההחלטות בלונדון ובקהיר מזה, הסכימו כבר בספטמבר 1915 כי אין תוחלת בהמשך הלחימה מרובת הנפגעים ועניית ההישגים וכי יש לסיימה בהקדם. אלא שהסכמה לחוד ומעשים לחוד. מקבלי ההחלטות נחלקו לשניים: הרוב צידד בפניו חיל המשלוח מחצי האי מוקדם ככל האפשר, גם אם תתאמת ההנחה שרווחה אז כי הפינוי יעלה באובדנם של כחצי מהחיילים. מיעוט בקרב הקברניטים - בעיקר בעלי האוריינטציה המזרחית, שעיינו נמנו שר המלחמה קיצ'נר, מפקד צבא בריטניה במצרים, גנרל ג'ון מקסוול והנציב העליון במצרים, סר הנרי מקמהון - גרס כי פינוי כזה יפגע אנושות ביוקרת הבריטים במזרח התיכון ועלול לגרום לתסיסה ולמרי בקרב נתיניה המוסלמים וההינדים של האימפריה, אלא אם תעומעם הפגיעה באמצעות מהלך נגדי. לכן הם התנגדו לפינוי כל עוד לא נחתו הבריטים בהצלחה במקום אחר בחופי האימפריה העות'מאנית.

במשך שבועות ארוכים לחצו קיצ'נר ותומכיו לזיום "נחיתת פיצוי" אמפיבית כזאת במפרץ אלכסנדריה שבצפון סוריה, שגם תמנע מהצבא העות'מאני שיתפנה מגליפולי לנוע פעם נוספת דרך ארץ ישראל וסיני למצרים וגם תקטין, לשיטתם, את הפגיעה ביוקרת

בריטניה.⁴ כל זאת אף שהנתונים שהמטה הכללי והאדמירליות הציגו בפניהם הצביעו בעליל על היעדר משאבים להוציא לפועל מבצע רחב היקף כזה במקביל לפינוי מגליפולי, קל וחומר להבטיח את הצלחתו.

כך התארכו ההתכתשות וגרירת הרגליים הפוליטיות במשך שלושה חודשים, שבהם נמשכה מלחמת החפירות בגליפולי ללא תוחלת, ורבו הנפגעים מהקרבות ומפגעי התברואה ומוג האוויר החורפי הקשה שבינתיים פקד את האזור. ההערכה היא שמתוך קרוב ל-400 אלף הנפגעים בחיל המשלוח הים תיכוני (132 אלף הרגומים ופצועים וכ-260 אלף חולים, שמהם כ-90 אלף יצאו ממעגל הלחימה לצמיתות), עשרות אלפים נפגעו במהלך חודשי ההתלבטות העקרים, שבהם עיקר המאמץ הושקע בשכנועו של קיצ'נר להסכים לפינוי. בסופו של דבר פונה חיל המשלוח בסוף דצמבר ובתחילת ינואר 1916 בלי שום אבדות, בלי שנעשה מהלך חלופי התקפי אחר ובלי שהיו לכך השלכות של ממש בזירת המזרח התיכון.

סיכום

מערכת גליפולי היא דוגמה מצוינת לתוכנית אסטרטגית בלתי מגובשת די צורכה, שתכליתה הייתה בלתי ברורה, שנולדה בחטא העמימות והתפתחה באופן מתגלגל למבצע רחב ממדים בלי להביא בחשבון את המגבלות הקיימות ושבה משאלות הלב כפו את עצמן על ההיגיון האסטרטגי-המבצעי. כאשר לאלה נוספו הכשלים והמחדלים ברמה המערכתית והטקטית, התוצאה הייתה בלתי נמנעת: כישלון מהדהד.

הערות

1. דוגמה לאימוץ התזה הזאת גם בעידן הנוכחי, ראו למשל: מרדכי גיחון, "כשהטקטיקה הכשילה את האסטרטגיה", **מערכות** 455, יוני 2014, עמ' 52-55, <http://goo.gl/wSQq70>
2. מאמץ ההתנערות הזה של מקבלי ההחלטות הבריטים מאחוריית כישלון האסטרטגי אינו זר לקורא הישראלי הזוכר את מסקנותיה של ועדת החקירה הממלכתית לעניין מלחמת יום הכיפורים בראשות השופט שמעון אגרנט. במסקנות האלה תושטש חלקם של הקברניטים האסטרטגים במחדל.
3. גיחון, שם, עמ' 53
4. בסופו של דבר התברר שלפניו גליפולי לא הייתה שום השפעה על המוסלמים ועל ההינדים במזרח. לחשש שהם ימרדו בעקבות הנסיגה לא היה אפוא בסיס.